

ГЛОБАЛЬНА ЕКОНОМІКА
КУРС ЛЕКЦІЙ
Навчальний посібник

Видання 2-ге, доповнене

Львів, СПОЛОМ, 2017

Рецензенти:

І. О. Бочан, доктор економічних наук, професор, ректор Львівського інституту економіки і туризму;

Г.І. Башнянин, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри економічної теорії Львівського торговельно-економічного університету;

О.П. Кириленко, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів ім. С.І. Юрія Тернопільського національного економічного університету;

І.Р. Михасюк, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Колектив авторів:

Гупало О.Г. (тема 1-5), Стасишин А.В. (тема 6-10), Дулюк В.Г. (тема 3), Дудяк Р.П. (тема 5), Бугіль С.Я. (тема 10), Зеленко В.А. (тема 7), Пікулик О.І. (тема 4), Попович Д.В. (тема 8), Перетятко Л.А. (тема 6) – доценти, кандидати економічних наук, Ситник Н.С. (тема 8) – професор, доктор економічних наук, Шпарик Х.В. (тема 9) – кандидат економічних наук.

Рекомендовано Вченою радою Львівського національного університету ім. Івана Франка

як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (протокол № 36/5 від 31 травня 2017 р.)

Глобальна економіка. Курс лекцій : навч. посібн. / За заг. ред. Гупала О.Г., Стасишина А.В. – 2-ге вид., доп. – Львів : СПОЛОМ, 2017. – 316 с. : рис., табл. – Бібліогр.: с. 280-284 (99 назв). – ISBN 978-966-919-286-8.

Розглянуто глобальні аспекти економічних відносин, їх регулювання на державному та світовому рівнях. Його найважливіші особливості: системний характер висвітлення закономірностей розвитку глобальної економіки на основі формування світового ринку, світової валютної системи, міжнародного бізнесу, руху капіталу та міграції робочої сили тощо. Розкрито місце різних країн і регіонів у світовій глобальній економіці та перспективи їх подальшого розвитку.

Для студентів та магістрів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться проблемами глобальної економіки.

Львівський національний університет ім. І. Франка, 2017

ISBN 978-966-919-286-8

© В-во «СПОЛОМ», 2017

ЗМІСТ

Тема 1. Глобалізація та економічний розвиток.....	5
1.1. Глобалізм – як економічна система.....	5
1.2. Глобалізація та її причини.....	7
1.3. Існуючі філософсько-економічні погляди на проблеми глобалізації.....	19
1.4. Проблеми подальшої світової глобалізації: конкуренція, дискримінація, протекціонізм.....	24
Тема 2. Міжнародні економічні інтеграційні процеси	31
2.1. Суть та основні форми міжнародної економічної інтеграції.....	31
2.2. Міжнародні інтеграційні угруповання держав.....	34
2.2.1. Європейський Союз.....	34
2.2.2. Північноамериканська угода про вільну торгівлю.....	37
2.2.3. Основні інтеграційні об'єднання в інших регіонах світу.....	39
2.2.4. Економічна інтеграція в СНД.....	42
2.3. Міжнародна інтеграція у вільних економічних зонах.....	44
Тема 3. Глобалізація світового ринку.....	49
3.1. Суть світового ринку та його ознаки. Світовий ринок у системі міжнародних економічних відносин.....	49
3.2. Глобалізація ринків і глобалізація виробництва.....	54
3.3. Міжнародний поділ праці, спеціалізація і кооперація виробництва.....	56
3.4. Глобальна інфраструктура виробництва світової економіки.....	60
3.5. Глобалізація міжнародного фінансового ринку.....	66
3.6. Основні тенденції розвитку світового ринку.....	71
Тема 4. Основні форми міжнародних економічних відносин у глобальній економіці.....	76
4.1. Міжнародні економічні відносини, їх суть та характеристика.....	76
4.2. Форми міжнародних економічних відносин.....	79
4.2.1. Міжнародний рух капіталу.....	79
4.2.2. Міжнародна міграція робочої сили.....	82
4.2.3. Міжнародне науково-технічне співробітництво.....	87
4.2.4. Міжнародна освіта.....	92
4.2.5. Міжнародний туризм.....	96
Тема 5. Міжнародна торгівля в умовах глобалізації.....	101
5.1. Суть міжнародної торгівлі, її види, форми та закономірності розвитку.....	101
5.2. Державне регулювання міжнародної торгівлі.....	104
5.3. Види міжнародної торговельної політики.....	109
5.4. Міжнародні розрахунки і платіжний баланс.....	112
5.4.1. Суть та форми міжнародних розрахунків.....	112
5.4.2. Платіжний баланс та його структура.....	117
5.4.3. Рівновага платіжного балансу та фактори, що впливають на його стан.....	125

Тема 6. Світова валютна система в глобальному середовищі.....	131
6.1. Світова і національна валютні системи та етапи їх розвитку.....	131
6.2. Валюта і валютний курс.....	136
6.3. Валютний ринок.....	139
6.4. Міжнародні валютно-фінансові організації.....	143
6.5. Спекулятивні валютні операції і валютні біржі.....	144
6.6. Відмивання “брудних” грошей та боротьба з цим явищем.....	148
Тема 7. Роль держави в умовах глобалізації.....	156
7.1. Стратегія держави в системі глобальних економічних відносин.....	156
7.2. Регуляція і дерегуляція протиріччя між національними й корпоративними інтересами країни в глобальному середовищі.....	158
7.3. Економічна диктатура держави в умовах виходу країни з кризи.....	163
7.4. Глобальний інституціоналізм як менеджмент світової глобальної економіки.....	170
Тема 8. Міжнародний бізнес в глобальній економіці	173
8.1. Суть та мотивація міжнародного бізнесу.....	173
8.2. Фірма як основний суб’єкт міжнародного бізнесу.....	176
8.3. Стратегічний вибір фірми.....	180
8.4. Види міжнародного бізнесу.....	183
Тема 9. Країни і регіони у світовій глобальній економіці.....	192
9.1. Класифікація країн у глобальній економіці: індустріальні, країни з перехідною ринковою економікою, країни, що розвиваються.....	192
9.2. Країни-лідери у світовій економіці: США, країни-члени Європейського Союзу, Японія, Китай.....	203
9.3. Країни регіональної економічної співпраці: нові індустріальні країни та країни, що розвиваються.....	212
Тема 10. Стратегія економічного розвитку України в умовах глобалізації.....	224
10.1. Формування економіки України у глобальних вимірах сталого розвитку.....	224
10.2. Концептуальні засади міжнародної економічної політики України.....	230
10.3. Реалізація зовнішньоекономічної політики України: лібералізація зовнішньої торгівлі та створення сприятливого інвестиційного клімату.....	233
Додатки.....	254
Список рекомендованої літератури.....	279
Тестові завдання.....	285
Предметний покажчик.....	312

Тема 6. Світова валютна система в глобальному середовищі

План

- 6.1. Світова і національна валютні системи та етапи їх розвитку.
- 6.2. Валюта і валютний курс.
- 6.3. Валютний ринок.
- 6.4. Міжнародні валютно-фінансові організації.
- 6.5. Спекулятивні валютні операції і валютні біржі.
- 6.6. Відмивання “брудних” грошей та боротьба з цим явищем.

6.1. Світова і національна валютні системи та етапи їх розвитку

Міжнародні валютні відносини — одна з головних складових міжнародних економічних відносин. Найважливішим елементом міжнародних валютних відносин виступає валютна система. Розрізняють національну та світову валютні системи. Остання розвивається на регіональному та глобально-світовому рівнях. У свою чергу регіональні, світові та національні валютні системи активно взаємодіють між собою, утворюючи єдину цілісну систему міжнародних валютних відносин.

Функціональні особливості валютних відносин втілюються в історично-конкретних валютних системах, які є формою правової та інституційної організації валютних відносин.

Валютні відносини тісно пов'язані з внутрішніми грошовими відносинами. Тому еволюція міжнародних валютних відносин у специфічному вигляді повторює, як ми побачимо нижче, розвиток внутрішнього грошового обігу країн. Разом із тим валютні відносини не виключають національного характеру грошового механізму окремих країн. У процесі поглиблення міжнародного поділу праці та розвитку економічних зв'язків відбувається інтеграція систем національних грошових відносин і світових валютних відносин. Функціональні відмінності між ними практично нівелюються.

Національна валютна система — це форма організації економічних відносин країни, за допомогою яких здійснюються міжнародні розрахунки, утворюються та використовуються кошти держави. Основні елементи національної валютної системи визначаються національним законодавством.

Складовими національної валютної системи є:

- національна валюта — грошова одиниця держави;
- валютний паритет як основа валютного курсу;
- режим курсу національної валюти, організація валютного ринку;
- національні органи, що обслуговують та регулюють валютні відносини країни;

• умови обміну національної валюти на золото та інші валюти – конвертованість валюти.

Національна валютна система є органічною частиною системи грошових відносин окремих держав, її функціонування регулюється національним законодавством кожної країни. На основі такого законодавства встановлюється механізм взаємодії національних і світових грошей, спосіб їх конвертованості, рейтингу та регулювання валютних курсів, формування та використання міжнародної ліквідності, золотовалютного запасу, кредитних ресурсів та ін. До складу національних валютних систем входять відповідні інфраструктурні ланки — банківські та кредитно-фінансові установи, біржі, спеціальні органи валютного контролю, інші державні та приватні інститути.

Світова валютна система — це форма організації міжнародних валютних (грошових) відносин, що історично склалася і закріплена міждержавною домовленістю. Це сукупність способів, інструментів і міждержавних органів, за допомогою яких здійснюється взаємний платіжно-розрахунковий оборот у межах світового господарства. Світова валютна система включає ряд конструктивних елементів: світовий грошовий товар, валютний курс, валютні ринки та міжнародні валютно-фінансові організації.

Світовий грошовий товар виступає носієм міжнародних валютно-грошових відносин і приймається кожною країною як еквівалент вивезеного з неї багатства. Історично першим міжнародним грошовим товаром було золото, пізніше в міжнародних розрахунках стали використовувати кредитні гроші (векселі, банкноти, чеки та депозити). У 70-х р. ХХ ст. з'являються спеціальні міжнародні та регіональні платіжні одиниці — СДР та ЕКЮ.

Першою в історії світовою валютною системою була система, що спиралася на єдині правила обігу золотого грошового товару і відома під назвою системи золотого стандарту.

Початок золотого стандарту був покладений Банком Англії в 1821 р. Юридично ця система була оформлена міждержавною угодою на Паризькій конференції в 1867 р., що визнало золото єдиною формою світових грошей. За місцем оформлення угоди ця система відома як Паризька валютна система.

Золотий стандарт базувався на наступних структурних принципах:

- його основою був золотомонетний стандарт;
- кожна валюта мала золотий вміст.

Золотий стандарт відіграв певною мірою роль стихійного регулятора виробництва, зовнішньоекономічних зв'язків, грошового обігу, платіжних балансів, міжнародних розрахунків.

Різновидами золотого стандарту є:

- золотомонетний стандарт, при якому банками здійснювалося вільне

карбування золотих монет (він діяв до початку ХХ ст.);

- золотозливковий стандарт, при якому золото застосовувалося лише в міжнародних розрахунках (початок ХХ ст. — початок першої світової війни);

- золотовалютний (золотодевізний) стандарт, при якому поряд із золотом у розрахунках використовувалися і валюти країн, що входять у систему золотого стандарту. Він відомий ще як Генуезький (1922 р. — початок другої світової війни), через що іноді відокремлюють Генуезьку валютну систему.

Режим золотомонетного стандарту був насамперед режимом стабільних валютних курсів. Така стабільність була результатом дотримання державами, що запровадили цю систему, встановлених конкретних «правил гри». Так, країни в яких спостерігався вплив золота, завдяки дефіцитності їх платіжного балансу знижували внутрішні ціни, а країни, до яких спрямовувалися потоки золота, підвищували їх. Тільки дотримуючись таких «правил гри» можна було успішно подолати рівновагу платіжних балансів, спричинену припливом та відпливом золота.

Однак система золотомонетного стандарту мала не тільки переваги, але й суттєві недоліки. По-перше, вона була занадто жорсткою, не досить еластичною, дорогою. По-друге, система встановлювала пряму залежність грошової маси, що була в обігу в окремих країнах та на світовому ринку, від видобутку та виробництва золота. Відкриття нових родовищ золота та збільшення його видобутку призводило в цих умовах до періодичних інфляційних процесів, які охоплювали як окремі країни, так і світовий ринок.

Та найсуттєвішою вадою системи золотомонетного стандарту було те, що за цих умов практично повністю виключалася можливість проведення окремими державами власної грошово-валютної політики, спрямованої на вирішенні внутрішніх проблем країни. Це пояснюється тим, що безпосередньою реакцією на будь-яке збільшення обсягів паперової емісії і інфляційне знецінення національних грошей були вплив золота за кордон і відповідне зменшення золотих запасів. Це обмежувало можливості державного втручання у сферу грошових і валютних відносин, їх цільового регулювання, використання у конкретних напрямках економічної політики.

Прагнення до валютної стабільності змусило більшість країн світу відновити золотий стандарт, від якого вони відмовилися в роки Першої світової війни. За період з 1924 по 1928 рр. Європейські країни відновлюють золотий стандарт, проте вже в модифікованому вигляді золотозливкового стандарту.

Система золотозливкового стандарту — перехідна форма золотого стандарту. Вона встановилася в ряді високорозвинутих країн Заходу (окрім

США) після Першої світової війни і проіснувала до Великої депресії 1929-1933 рр.

Країни, які приєдналися до золотодевізного стандарту, зберігали свої авуари у двох основних фінансових центрах — Нью-Йорку і Лондоні.

Історичний досвід показує, що для успішного функціонування золотодевізного стандарту потрібні були такі умови:

– проведення узгодженої політики центральних банків країн-учасниць;

– країни, які виступають у ролі валютних центрів, повинні самостійно підтримувати значний рівень економічної активності і високий попит на імпорт з тим, щоб дати змогу країнам членам системи вільно купувати необхідні їм резервні засоби;

– резервні авуари країн-учасниць не повинні складатися із короткострокових авансів, що надаються країнами, які виступають в ролі валютних центрів.

Друга валютна система була офіційно оформлена на Міжнародній валютно-фінансовій конференції ООН, що проходила з 1 по 22 липня 1944 р. у м. Бреттон-Вудс (США). Тут також були засновані МВФ і МБРР.

Друга міжнародна валютна система (МВС) базувалася на наступних принципах:

• встановлено тверді обмінні курси валют країн-учасниць до курсу ведучої валюти;

• курс ведучої валюти фіксований до золота;

• центральні банки підтримують стабільний курс своєї валюти стосовно ведучої (у рамках $\pm 1\%$) валюти за допомогою валютних інтервенцій;

• зміни курсів валют здійснюються за допомогою девальвації і ревальвації;

• організаційною ланкою системи є МВФ і МБРР. МВФ надає кредити в іноземній валюті для покриття дефіциту платіжних балансів з метою підтримки нестабільних валют, здійснює контроль за дотриманням країнами-членами принципів міжнародного економічного співробітництва, забезпечує валютне співробітництво країн.

Устрій сучасної міжнародної валютної системи було офіційно обговорено на конференції МВФ у Кінгстоні (Ямайка) у січні 1976 р. Основні характеристики Ямайської валютної системи такі:

– система поліцентрична, тобто заснована не на одній, а на декількох ключових валютах;

– відмінено монетний паритет золота;

– основним засобом міжнародних розрахунків стала вільно конвертована валюта, а також СДР і резервні позиції в МВФ;

– не існує меж коливань валютних курсів. Курс валют формується

під впливом попиту та пропозиції.

– центральні банки країн не зобов'язані втручатися в роботу валютних ринків для підтримки фіксованого паритету своєї валюти. Однак вони здійснюють валютні інтервенції для стабілізації курсів валют;

– країна сама вибирає режим валютного курсу, але їй заборонено виражати його через золото;

– МВФ спостерігає за політикою країн в області валютних курсів; країни-члени МВФ повинні уникати маніпулювання валютними курсами, що дозволяють перешкодити дійсній перебудові платіжних балансів, одержувати однібічні переваги перед іншими країнами-членами МВФ.

У «вільному плаванні» знаходяться валюти США, Канади, Великобританії, Японії, Швейцарії і ряду інших країн. Однак часто центральні банки цих країн підтримують курси валют при їхніх різких коливаннях. Саме тому говорять про «керване», чи «брудне», плавання валютних курсів.

Змішане плавання також має ряд різновидів. По-перше, це групове плавання. Воно характерно для країн, що входять в Європейську валютну систему (ЄВС). Крім того, до цієї категорії валютних режимів належить режим спеціального курсу в країнах ОПЕК. Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Бахрейн і інші країни ОПЕК «прив'язали» курси своїх валют до ціни на нафту.

Функціонування Ямайської валютної системи суперечливе. Очікування, пов'язані з введенням плаваючих валютних курсів, здійснились лише частково. Однією з причин цього є розмаїтість можливих варіантів дій країн-учасниць, доступних їм у рамках цієї системи. Режими обмінних курсів у своєму чистому вигляді не практикуються протягом тривалого періоду.

Для Ямайської валютної системи характерним є сильне коливання валютного курсу для долара США, що пояснюється суперечливою економічною політикою США у формі експансіоністської фіскальної і реструктивної грошової політики.

Європейська валютна система — це організаційна економічна форма відносин країн ЄС у валютній сфері, міжнародна регіональна валютна система, підсистема Ямайської світової валютної системи. Вона створена в 1979 р. з метою стабілізації валютних курсів у регіоні, послаблення економічної залежності країн-учасниць від дестабілізуючого зовнішнього впливу.

Основні принципи Європейської валютної системи наступні:

• створення на базі європейської колективної валюти ЕКЮ;

• використання золота як реальних резервних активів;

• встановлення режиму валютних курсів на спільному плаванні валют.

- здійснення міждержавного регіонального валютного регулювання.

Основний засіб — надання центральним банком кредитів для покриття тимчасового дефіциту платіжних балансів і розрахунків, пов'язаних із валютною інтервенцією. Головною стадією розвитку валютно-фінансової інтеграції країн ЄС став Європейський валютний союз (ЄВС).

1 січня 2002 року євро став єдиним законним засобом платежу в 12 країнах Європейського валютного союзу, що становлять так звану єврозону. Готівкове євро запроваджено в обіг шляхом безкоштовного обміну старих грошових знаків країн єврозони на нові за фіксованими курсами обміну, встановленими 31 грудня 1998 року, напередодні введення євро у безготівковий обіг. З 2015 року євро функціонує у 19 країнах ЄС.

6.2. Валюта і валютний курс

Валюта — це не новий вид грошей, а особливий спосіб їхнього функціонування, коли національні гроші опосередковують міжнародні торгівлі і кредитні відносини. Таким чином, гроші, використовувані в міжнародних економічних відносинах, стають валютою.

Розрізняють поняття «національна валюта» і «іноземна валюта».

Під національною валютою розуміється встановлена законом грошова одиниця даної держави. Національна валюта — основа національної валютної системи. У міжнародних розрахунках звичайно використовується іноземна валюта — грошова одиниця інших країн. До іноземної валюти відносять іноземні банкноти і монети, а також вимоги, виражені в іноземних валютах у виді банківських вкладів, векселів і чеків. Іноземна валюта є об'єктом купівлі-продажу на валютному ринку, зберігається на рахунках у банках, але не є законним платіжним засобом на території даної держави (за винятком періодів сильної інфляції). Категорія «валюта» забезпечує зв'язок і взаємодію національного і світового господарства.

Крім того, важливим є поняття «резервна валюта», під якою розуміється іноземна валюта, у якій центральні банки інших держав накопичують і зберігають резерви для міжнародних розрахунків по зовнішньоторговельним операціях і іноземних інвестиціях. Резервна валюта служить базою визначення валютного паритету і валютного курсу для інших країн, широко використовується для проведення валютної інтервенції з метою регулювання курсу валют країн-учасниць світової валютної системи. До резервних валют, наприклад, відносять долар США, японську єну, фунт стерлінгів, євро.

Міжнародна валютна ліквідність (МВЛ) — здатність країни (чи групи країн) знецінювати своєчасне погашення своїх міжнародних

зобов'язань прийнятними для кредитора платіжними засобами. З погляду всесвітнього господарства міжнародна валютна ліквідність означає сукупність джерел фінансування і кредитування світового платіжного обороту і залежить від забезпеченості світової валютної системи міжнародними резервними активами, необхідними для її нормального функціонування.

Структура МВЛ містить у собі наступні компоненти:

- офіційні валютні резерви країн;
- офіційні золоті резерви;
- резервну позицію в МВФ (право країни-члена автоматично одержати безумовний кредит в іноземній валюті в межах 25% від її квоти в МВФ);
- рахунок в СПЗ і євро.

Важливим елементом світової валютної системи є валютний курс. Це мінова вартість національних грошей однієї країни, виражена в грошових одиницях інших країн. Валютні курси можуть бути фіксованими (твердими) і плаваючими (гнучкими). В основі фіксованого валютного курсу лежить монетний паритет (ваговий вміст золота в національних грошових одиницях), плаваючі валютні курси не зв'язані з монетними паритетами, а визначаються шляхом зіставлення паритетів купівельної сили валют, тобто оцінки в національних грошах вартості однакового «кошика» товарів.

Наступним елементом світової валютної системи виступають валютні ринки. Першим таким ринком був ринок золота як грошового товару, де, золото продавалось на основі офіційної ціни, що була закріплена міжнародним договором.

Розвиток зовнішньоекономічних відносин вимагає особливого інструмента, за допомогою якого суб'єкти, що діють на міжнародному ринку, могли б підтримувати між собою тісні фінансові взаємозв'язки. Таким інструментом виступають банківські операції по обміну іноземної валюти. Найважливішим елементом у системі банківських операцій з іноземною валютою є обмінний валютний курс, тому що розвиток МЄВ вимагає виміру вартісного співвідношення валют різних країн.

Валютний курс необхідний для взаємного обміну валютами при торгівлі товарами, послугами, при русі капіталів і кредитів, для порівняння цін світових і національних ринків, а також вартісних показників різних країн, виражених у національних чи іноземних валютах. Експортер обмінює виручену іноземну валюту на національну, тому що валюти інших країн не можуть функціонувати в якості законного купівельного і платіжного засобу на території даної держави. Імпортер обмінює національну валюту на іноземну для оплати товарів, куплених за кордоном, для погашення заборгованості і виплати відсотків по зовнішніх позиках.

Гіпотетично існують п'ять систем валютних курсів:

- вільне («чисте») плавання;
- кероване плавання;
- фіксовані курси;
- цільові зони;
- гібридна система валютних курсів.

Так, у системі вільного плавання валютний курс формується під впливом ринкового попиту та пропозиції. Валютний ринок при цьому найбільш наближений до моделі досконалого ринку: кількість учасників як на стороні попиту, так і на стороні пропозиції величезна, будь-яка інформація передається в системі миттєво і доступна всім учасникам ринку. Роль центральних банків тут незначна і непостійна.

У системі керованого плавання, крім попиту та пропозиції, на величину валютного курсу впливають центральні банки країн, а також різні тимчасові ринкові перекручування. Прикладом системи фіксованих курсів є Бреттон-Вудська валютна система 1944-1971 рр.

Система цільових зон розвиває ідею фіксованих валютних курсів. До цього типу можна віднести режим функціонування курсів валют країн-учасниць Європейської валютної системи.

Нарешті, прикладом гібридної системи валютних курсів є сучасна валютна система, у якій існують країни, що здійснюють вільне плавання валютного курсу, мають зони стабільності і т.п. Докладне перерахування режимів курсів валют різних країн, що діють у даний час, можна знайти, наприклад, у виданнях МВФ.

Одним з найбільш важливих понять, використовуваних на валютному ринку, є поняття реального і номінального валютного курсу.

Реальний валютний курс можна визначити як відношення цін товарів двох країн, узятих у відповідній валюті.

Номінальний валютний курс показує обмінний курс валют, що діє в даний момент часу на валютному ринку країни.

Валютний курс, що підтримує постійний паритет купівельної спроможності, — це такий номінальний валютний курс, при якому реальний валютний курс незмінний.

У сучасних умовах валютний курс формується, як і будь-яка ринкова ціна, під впливом попиту та пропозиції. Зрівноважування останніх на валютному ринку приводить до встановлення рівноважного рівня ринкового курсу валюти. Це так звана «фундаментальна рівновага».

Розмір попиту на іноземну валюту визначається потребами країни в імпорті товарів і послуг, витратами туристів даної країни, що виїжджають в іноземні держави, попитом на іноземні фінансові активи і попитом на іноземну валюту в зв'язку з намірами резидентів здійснювати інвестиційні проекти за кордоном.

Розмір пропозиції іноземної валюти визначається попитом

резидентів іноземної держави на валюту даної держави, попитом іноземних туристів на послуги в даній державі, попитом іноземних інвесторів на активи, виражені в національній валюті даної держави, і попитом на національну валюту в зв'язку з намірами нерезидентів здійснювати інвестиційні проекти в даній державі.

Так, чим вищий курс іноземної валюти стосовно вітчизняної, тим менша кількість національних суб'єктів валютного ринку готова запропонувати вітчизняну валюту в обмін на іноземну і навпаки, чим нижчий курс національної валюти стосовно іноземної, тим більша кількість суб'єктів національного ринку готова придбати іноземну валюту.

Валютний курс як базове співвідношення цін двох валют може встановлюватися законодавчо або визначатися в процесі їх взаємного котирування.

Котирування валют — це встановлення валютного курсу на основі ринкових механізмів.

Кількісне значення валютного курсу розраховується (котирується), як правило, з точністю до 1/10 000, тобто визначається до 4-го знака після коми.

Котирування курсів валют буває прямим та непрямим. Пряме котирування визначає кількість національної валюти за одиницю іноземної. Як правило, валюти порівнюють з американським доларом: кількість національної валюти за один долар США (тут долар є базою котирування, а інша валюта — котирувальною). У вигляді прямого котирування офіційно визначаються курси більшості валют світу.

Непряме (зворотне) котирування визначає кількість іноземної валюти, що виражається в одиницях національної валюти (долар є валютою котирування, а інша валюта — базою котирування). Як правило, це менш поширений вид встановлення валютного курсу, який має місце в Англії.

6.3. Валютний ринок

Валютний ринок як економічна категорія — це система стійких економічних та організаційних відносин, пов'язаних з операціями купівлі-продажу іноземних валют та платіжних документів у іноземних валютах. На валютному ринку здійснюється широке коло операцій щодо зовнішньоторговельних розрахунків, туризму, міграції капіталів, робочої сили тощо, які передбачають використання іноземної валюти покупцями, продавцями, посередниками, банківськими установами та фірмами.

Валютний ринок — це:

- 1) підсистема валютних відносин у ході операцій купівлі-продажу іноземних валют і платіжних документів у іноземних валютах;
- 2) інституційний механізм (сукупність установ і організацій —

банків, валютних бірж, інших фінансових інститутів), що забезпечують функціонування валютних ринкових механізмів.

Найбільшими міжнародними валютними ринками, представленими сукупністю банків, бірж і фінансових компаній, є ринки Лондона, Нью-Йорка, Токіо, Франкфурта-на-Майні, Парижа, Сінгапура, Цюриха, Гонконгу.

Функції валютного ринку:

- реалізація валютної політики держави, спрямованої на забезпечення регулювання національної економіки та розширення зовнішньоекономічних зв'язків;
- сприяння поглибленню міжнародного поділу праці та міжнародної торгівлі;
- визначення і формування попиту та пропозиції на іноземні валюти;
- своєчасне здійснення міжнародних розрахунків;
- регулювання валютних курсів;
- хеджування валютних ризиків;
- диверсифікація валютних резервів;
- одержання прибутку від операцій з валютою та валютними цінностями тощо.

Суб'єктами валютного ринку є:

- державні установи, основне місце серед яких займають центральні банки та казначейства окремих країн;
- юридичні та фізичні особи, що зайняті у різноманітних сферах зовнішньоекономічної діяльності;
- комерційні банківські установи, які забезпечують валютне обслуговування зовнішніх зв'язків, особливо брокерські контори;
- валютні біржі та валютні відділи товарних і фондових бірж.

Основні суб'єкти валютного ринку — великі транснаціональні банки, які мають розгалужену мережу філіалів і широко використовують в операціях сучасні засоби зв'язку, комп'ютерну техніку.

Банки та інші учасники валютного ринку пов'язані між собою у режимі реального часу за допомогою телефонних, телефаксних і комп'ютерних засобів зв'язку. За допомогою мережі кореспондентських рахунків банки здійснюють переведення платежів від імпортера до експортера, а сучасні електронні й телекомунікаційні можливості дають змогу переводити кошти у будь-яку точку планети за лічені хвилини.

Територіально валютні ринки, як правило, прив'язані до великих банківських і валютно-біржових центрів, оскільки в ряді країн поряд із міжбанківською торгівлею валютою існують і спеціальні валютні біржі, а встановлений на них курс називається офіційним валютним курсом.

Найбільшим у світі центром торгівлі валютою як щодо обсягу обороту, так і кількості валют є Нью-Йорк. Характерно, що в США немає

валютної біржі, де б щоденно встановлювалися офіційні котирування. Тут валютою торгують виключно на міжбанківському ринку, де формується середній курс, який служить основою для встановлення курсів продавця і покупця для банківських клієнтів. Інші великі фінансові центри США знаходяться в Бостоні, Чикаго, Сан-Франциско та Новому Орлеані. Валютних бірж немає також у Великій Британії та Швейцарії, але це майже не впливає на масштаби валютних операцій у цих країнах, оскільки на практиці фактичні курси валют, як правило, коливаються навколо офіційних валютних курсів. У Франції і Австрії функціонує по одній валютній біржі, Італія і Німеччина мають по декілька бірж.

Традиційно найвідомішим не тільки в Європі, а й у всьому світі є Лондонський валютний ринок. Ще в 1694 р. британський парламент прийняв акт, який закріпив створення Банку Англії. Таким чином, було засновано перший центральний банк у світі, який втратив свою монополію лише в 1832 р.

Найбільш відомими є наступні види ринків:

1. Регіональні ринки валют:

- Європейський (з центрами в Лондоні, Франкфурті-на-Майні, Парижі, Цюриху);
- Американський (з центрами в Нью-Йорку, Чикаго, Лос-Анджелесі, Монреалі);
- Азіатський (з центрами в Токіо, Гонконгу, Сінгапурі, Бахрейні).

Денний оборот на трьох найбільших валютних ринках світу (Лондон, Нью-Йорк, Токіо) становить па сьогодні понад 1500 млрд. дол. США. Річний обсяг на світових валютних ринках сягає 250 трлн. дол. США.

Специфічним міжнародним ринком валют країн Західної Європи є ринок євровалют, де операції здійснюються у валютах цих країн, а сам ринок євровалют є одним із секторів євrorинку. Суб'єктами ринку євровалют виступають великі та середні банки країн Західної Європи і США та деякі транснаціональні корпорації цих регіонів.

Сьогодні ринок євровалют існує по всьому світі. Масштабні операції здійснюються з євровалютами не тільки в Європі, а й в Азії, країнах Карибського басейну та інших регіонах світу.

Розширенню євровалютного ринку на початкових етапах його розвитку сприяли такі фактори:

- припинення обміну доларів на золото;
- колосальне зростання обсягів «нафтодоларів»;
- введення плаваючих валютних курсів;
- поступова ліквідація валютних обмежень і відкриття нових національних фінансових ринків.

Євровалютний ринок — це автономний і незалежний гуртовий ринок, де оперують, як правило, великими сумами. Він майже не піддається регулюванню, не підлягає національному законодавству, майже

не оподатковується. Євровалюти є джерелом дешевого кредиту для позичальника і високого прибутку для позикодавця.

Найбільшою перевагою ринку євродоларів є його більш висока прибутковість порівняно з рядом національних валютних ринків.

2. Національні ринки валют, які забезпечують рух валютних потоків у даній країні та обслуговують зв'язки з міжнародними валютними центрами. Розвиненість національного валютного ринку залежить від стану фінансово-кредитної системи країни, рівня інтеграції у світову економіку, системи валютного регулювання та інших чинників.

3. Ринки за видами валютних операцій є такі: ф'ючерсні, опціонні, форвардні, депозитні тощо.

4. Спеціальні ринки: відсоткових ставок на іноземні валюти, конверсійних операцій, окремих міжнародних розрахункових одиниць тощо.

Завдяки розширенню міжнародної торгівлі та міжнародних економічних зв'язків обсяги торгівлі валютою постійно зростають. Якщо в кінці 80-х років ХХ ст., за оцінкою фахівців Банку міжнародних розрахунків, одноденний оборот іноземної валюти на міжнародних валютних ринках становив близько 600 млрд. дол. США, то на початку ХХІ ст. - 1,4 трлн дол., тобто, показник зріс більш ніж удвічі. Найбільшими світовими валютними ринками є Лондонський, частка якого становить 30%, Нью-Йоркський, на який припадає більш як 16% оборотів, Токійський — 10%, Сінгапурський — близько 7% обороту іноземних валют. У цілому частка європейського ринку становить понад 40% американського — близько 35%, а азіатського — близько 25%.

Специфічними рисами сучасного міжнародного валютного ринку є:

- посилення інтернаціоналізації, пов'язане з поглибленням господарських зв'язків, підвищенням рівня концентрації виробництв та фінансового капіталу, створенням спільних банків тощо;
- високий динамізм здійснення валютних операцій;
- наявність уніфікованих, а в більшості випадків стандартизованих методів організації торгівлі та укладення валютних контрактів;
- підвищення в структурі обороту частки спекулятивних угод і, відповідно, зниження частки комерційних (клієнтських) валютних операцій;
- високий рівень технічної оснащеності фінансових установ;
- використання спеціальних телеграфних агентств (Рейтер, Блумберг), системи міжнародних розрахунків СВІФТ і створення електронної системи «Рейтер-дилінг»;
- широке застосування міжнародних розрахункових одиниць;
- інтенсивний розвиток ринку євровалют;

- лібералізація національних валютних законодавств і зміцнення внутрішніх валютних ринків тощо.

Розширення кредитних відносин привело до необхідності формування власне валютних ринків, які існують на основі розгалуженої системи банківських взаємозв'язків провідних країн розвинутої ринкової економіки та міжнародних і регіональних валютно-фінансових установ. Виступаючи продавцем та покупцем іноземної валюти, з одного боку, та органом, який здійснює розрахунки із закордонними контрагентами, з іншого, банки та інші валютно-фінансові установи у своїй сукупності утворюють міжнародний валютний ринок.

6.4. Міжнародні валютно-фінансові організації

До найбільш відомих валютно-фінансових організацій відносять: Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР), який разом зі своїми філіями — Міжнародною фінансовою корпорацією (МФК), Міжнародною асоціацією розвитку (МАР), Багатостороннім агентством з гарантій інвестицій (БАГІ) та Міжнародним центром із врегулювання інвестиційних суперечок (МЦВІС) — утворює групу Світового банку, банк міжнародних розрахунків у Базелі, регіональні банки розвитку та ін.

МВФ був заснований у 1944 р. з метою регулювання валютно-кредитних відносин між державами, що є членами цього фонду, і надання їм фінансової допомоги для подолання дефіциту платіжного балансу. Ця допомога надається країнам-членам МВФ у вигляді кредитів. МВФ уповноважений стежити за валютною політикою та станом економіки країн, що є його членами. З цією метою він виробляє для них рекомендації у сфері валютно-фінансової та економічної політики. На країни, що є членами МВФ, покладено певні зобов'язання при проведенні валютного регулювання. Зокрема, жодна з них не повинна маніпулювати валютними курсами для отримання несправедливих переваг перед іншими країнами. Відмова країни виконувати умови МВФ закриває їй доступ до світового ринку капіталів, на якому можна отримати кредити на дуже вигідних умовах.

З метою надання фінансової допомоги країнам Центральної та Східної Європи у 1991 р. було створено Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР).

Його діяльність спрямована на сприяння переходу цих країн до відкритої економіки, орієнтованої на ринок, а також розвитку приватної і підприємницької ініціативи. Сприяючи ринковим перетворенням, Банк здійснює пряме фінансування діяльності приватного сектора, структурної перебудови та приватизації, а також фінансування інфраструктури, що

підтримує таку діяльність. Його капіталовкладення допомагають також будівництву та зміцненню організаційних структур.

Порівняно з іншими міжнародними фінансовими установами найголовнішою перевагою Банку, окрім регіональної спрямованості, є те, що він може діяти як у державному, так і в приватному секторах і має у своєму розпорядженні дуже широкий набір гнучких інструментів фінансування.

Безпосередньо ЄБРР прагне сприяти розвитку приватного сектора в економіці цих країн шляхом інвестиційних операцій і залучення іноземного та вітчизняного капіталу.

На сьогодні цей Банк здійснює фінансування конкретних комерційних проектів у багатьох країнах, що перебувають на різних етапах розвитку ринкової економіки.

Фінансування ЄБРР залежить від конкретики проектів і надається як на зміцнення фінансових інституцій або структурної реорганізації великих компаній, їх модернізації чи відновлення і впровадження новітньої технології, так і у вигляді кредитів компаніям. Великі інвестиції чи інфраструктурні проекти (як приватні, так і за участю місцевої або центральної влади) фінансуються Банком прямо, часто разом із партнерами. Невеликі інвестиції проводяться через фінансових посередників: місцеві банки чи інвестиційні фірми.

ЄБРР тісно співпрацює з багатьма іншими міжнародними організаціями, зокрема з міжнародними фінансовими установами, такими як Всесвітній банк, Європейський інвестиційний банк, Міжнародна фінансова корпорація та Міжнародний валютний фонд. Разом із тим він відіграє свою унікальну роль, і в нього свої — на відміну від інших, старіших організацій — сильні сторони.

Українська банківська система поступово стає часткою світової. Українські банки за останні роки розширили свою діяльність на ринку FOREX і також почали проводити конверсійні операції за дорученнями своїх клієнтів на терміновому ринку та ринку спот.

Метою таких операцій є отримання прибутку від сприятливого руху курсу валют, акцій, цін товарів та акредитивів. Але треба враховувати ризик того, що ціна може змінюватися в несприятливому для вашого очікування напрямку.

Для того щоб можна було дешевше купити і дорожче продати й отримати прибуток, необхідно вміти аналізувати ринок з фінансового погляду, необхідно враховувати чимало факторів, які впливають на ціну.

6.5. Спекулятивні валютні операції і валютні біржі

Спекуляція на валютному ринку — це торгівля на основі професійного оцінювання руху ринкової ціни товару. Спекулянт розраховує отримати

великий прибуток від невеликих інвестицій на основі науково достовірного оцінювання вартості валюти сьогодні та зміни її вартості в подальшому. Тут головним чинником успіху є високий професіоналізм, а не везіння.

Міжнародний ринок спекулятивних фінансових операцій — мало відомий у нас сектор ринку. Якщо на Заході діяльність на цьому ринку є високоприбутковою і вже багато років переживає бум, то у нас рух у цьому напрямі тільки починається.

Фінансові спекулятивні операції мають важливе значення, не тільки з погляду швидкого отримання значного прибутку, а й щодо прискорення руху капіталу, розширення фінансового ринку, вирівнювання ціни грошей на різних його секторах.

Характерною особливістю спекулятивного сектора ринку є наявність як професійних дилерів, так і приватних трейдерів, які «працюють» не на корпоративних, банківських, а на своїх власних грошах. Успіх залежить тільки від здібностей грамотно аналізувати ситуацію, правильно визначити напрямок її зміни, своєчасно купувати та продавати. Але помилковий погляд відносно легкості цього бізнесу завжди призводить до втрати капіталу.

На фінансових ринках завжди поряд з хеджерами працюють спекулянти, які здійснюють фінансові операції, спрямовані не на хеджування відкритої позиції, а на отримання прибутку від виникнення з часом різниці цін.

Таким чином, відрізнити хеджера від спекулянта дуже просто. Спекулянт купує (продає) активи з метою продати (купити) їх у майбутньому за більш привабливою ціною. Своїми діями спекулянт, з одного боку, збільшує ліквідність ринку, з іншого — бере на себе ризик зміни ціни, який передають йому хеджери. Хеджер, у свою чергу, страхує на терміновому ринку свої активи та готовий платити за це.

На міжнародному валютному ринку працює і такий суб'єкт, як арбітражер. Це особа, яка отримує прибуток за рахунок одночасної купівлі та продажу одного й того самого активу. Вважається, що арбітражна операція дає змогу отримати прибуток майже без ризику і не потребує інвестицій. Арбітражером стає український банк, який надає клієнтам послуги з купівлі та продажу фінансового активу, одночасно укладаючи угоду з банком-партнером на купівлю активу, якщо клієнт його купує, і на продаж активу, якщо клієнт продає цей актив.

Найактивніші учасники міжнародного валютного ринку, які здійснюють спекулятивні операції, — це комерційні банки, інвестиційні банки, торговельні інституції, страхові та інші фонди, корпорації, а також індивідуальні інвестори.

Світові валютні ринки є найвагомішою частиною фінансового ринку з щоденним обігом близько 2 трлн. дол. Такий обіг рівнозначний трьом-чотирьом місяцям щоденної роботи Нью-Йоркського ринку акцій.

Основна частина торгівлі припадає на 300 міжнародних банків, які здійснюють трансакції для великих компаній та уряду. Денний обсяг

операцій у міжбанківській торгівлі досягає кількох мільярдів доларів США. Операції з валютою, які до недавнього часу були привілейованими тільки для банків-монополістів, зараз є загальнодоступними завдяки системі електронної торгівлі. Банки виставляють котирування валют, і останнє котирування розглядається як поточна ціна ринку за цю валюту. Торгівля ведеться через термінали комп'ютерів, Інтернет та по телефону з усіх кінців світу.

Залежно від рівня організації валютного ринку розрізняють біржовий та позабіржовий валютні ринки. Біржовий ринок представляють валютні біржі, а позабіржовий, який ще називають міжбанківський, — банки, фінансові установи, підприємства та організації.

Функції біржового ринку полягають, насамперед, у визначенні попиту та пропозиції валюти, встановленні валютних курсів, прогнозі їх динаміки, визначенні довідкових курсів валют, а також у формуванні певної стратегії та тактики центрального банку країни відносно фінансово-кредитної політики та системи валютного регулювання. За деяких обставин валютні біржі стають головною ланкою міжбанківських операцій.

Валютна біржа — це організований ринок, дещо схожий з ринком цінних паперів (фондів — фондова біржа) чи товарів (товарна біржа).

На валютних біржах здійснюють наступні види операцій:

Ф'ючерсні валютні операції — це страхові угоди на біржах, що являють собою купівлю-продаж золота, валюти, фінансових та кредитних інструментів за фіксованою в момент укладання контракту ціною, з виконанням операцій через певний проміжок часу (більше від трьох днів і до двох-трьох років).

Розрахунки здійснюються через клірингову палату, яка виступає посередником між продавцем та покупцем і гарантує виконання сторонами своїх зобов'язань. Особливостями ф'ючерсних операцій на валютному ринку є:

- умови виконання ф'ючерсних контрактів прив'язані до певних дат роботи біржі (наприклад, перший понеділок кожного третього місяця), тобто стандартизовані за термінами, обсягами та умовами поставки;

- ф'ючерсні операції на 95% закінчуються укладанням зворотної (офсетної) угоди, за якої не здійснюється реальна поставка валюти, а учасники цієї операції одержують лише різницю між початковою ціною укладання контракту і ціною, що існує на день здійснення зворотної (офсетної) угоди; ф'ючерсні валютні операції здійснюються з обмеженням набором, як правило, резервних валют — долара США, японської єни, англійського фунта стерлінгів, євро.

Валютний опціон — це договірне зобов'язання, що дає право (для покупця) і зобов'язання (для продавця) купити або продати певну кількість однієї валюти в обмін на іншу за фіксованим у момент укладання угоди

курсом наперед узгоджену дату або протягом узгодженого періоду. В обмін на одержання такого права покупець опціону сплачує продавцю певну суму, яку називають премією. Ризик покупця опціону обмежений розміром цієї премії, а ризик продавця опціону знижується на величину одержаної премії.

Виділяють такі види опціонів:

- опціон пут - право продавати валюту для захисту від її потенційного знецінення або в розрахунку на її потенційне знецінення;

- опціон кол - право купити валюту для захисту від потенційного її подорожчання або в розрахунку на потенційне підвищення її курсу.

Розрізняють:

- європейські валютні опціони - опціони, які можуть бути реалізовані тільки в день закінчення терміну дії контракту;

- американські валютні опціони, які дають право купити чи продати базовий актив у будь-який час від дня закінчення терміну дії контракту.

Особливою формою валютних операцій виступає валютний арбітраж — це операції з валютами з метою одержання прибутку через використання у визначений момент часу існуючих на фінансових ринках розривів між курсами і відсотковими ставками за касовими і строковими операціями. Основний принцип валютного арбітражу — купити той чи інший фінансовий актив дешевше і продати його дорожче.

Розрізняють:

- часовий валютний арбітраж: — це валютна операція з метою одержання прибутку від різниці валютних курсів у часі;

- просторовий (локальний) валютний арбітраж передбачає одержання доходу за рахунок різниці курсу валют на двох різних територіально віддалених ринках.

В Україні страхові валютні операції в основному здійснюють на Українській міжбанківській валютній біржі (УМВБ).

УМВБ проводить такі основні операції:

- організовує торги та укладає угоди з купівлі та продажу іноземної валюти з членами УМВБ;

- організовує та проводить розрахунки в іноземній валюті і в гривнях за укладеними на УМВБ угодами;

- визначає поточний курс іноземних валют до гривні за угодами на УМВБ.

Право участі в торгах УМВБ мають тільки засновники УМВБ, НБУ та установи, прийняті в члени УМВБ.

Біржові торги відбуваються не рідше, ніж один раз на тиждень. Операції на УМВБ здійснюються членами УМВБ через своїх представників, які діють на підставі доручення, — брокерів. Проведення торгів та визначення поточного курсу іноземних валют до гривні здійснює спеціально уповноважений співробітник УМВБ — курсовий маклер.

Валютний ринок був і залишається важливою складовою частиною фінансового ринку в умовах розвитку ринкових відносин в Україні.

6.6. Відмивання "брудних" грошей та боротьба з цим явищем

Суть такого явища як "відмивання брудних грошей" полягає в тому, що деякі фізичні та юридичні особи, які отримали великі доходи нелегальним шляхом стараються різними способами перевести їх у становище законних. Як правило, це доходи, одержані від продажу наркотиків, заняття рекетом, ігровим та іншим забороненим бізнесом. Для того, щоб видати такі доходи за законні, їх змішували з доходами від легального бізнесу через декілька офіційних фінансових операцій. Тобто, відмивання грошей – це, по суті, процес приховування сумнівного джерела фінансових засобів і перетворення його в легальний.⁷

Нині найбільш розповсюдженими способами відмивання "брудних" грошей є:

- перерахування наявних грошей на рахунки підставних осіб подрібненням грошових засобів;
- вивезення наявних грошей із країни за допомогою кур'єрів або приховування їх при перевезенні вантажів з метою подальшої репатріації через іноземні банки;
- камуфлювання справжнього походження грошей (рахунки в іноземних банках і розміщення в інвестиційних компаніях, організаціях фіктивних компаній, придбання цінних паперів, антикваріату, нерухомості за кордоном);
- укладення фіктивних орендних договорів і фіктивних контрактів на поставку неіснуючих товарів;
- платежі за допомогою акредитивів.

Згідно зі статистичними даними, у світі щорічно відмивається приблизно 500 млрд дол. грошових засобів. Боротися з таким явищем важко, оскільки операцію можна здійснити за декілька годин, а ось для того, щоб зібрати всі ланки цього ланцюга, яким йдуть гроші, можуть знадобитися роки.

До початку 90-х років ХХ ст. найбільш "вигідною" для відмивання грошей була Швейцарія. Таке становище склалось унаслідок того, що на її території діяв закон, прийнятий у 1934 р., який передбачав кримінальну відповідальність або значний штраф за розголошення даних, які включають інформацію про вклади клієнта. Нові закони, прийняті у Швейцарії під керівництвом Карли дель Понте, зобов'язують швейцарські банки відповідати на запити про джерела вкладів, якщо представлена переконлива аргументація того, що ці грошові засоби сумнівного походження.

Нині у світі існує декілька організацій, головною метою яких є протидія відмиванню грошей. Найбільш грізною серед них вважається FinCen — Financial Crimes Enforcement Network (Система боротьби з фінансовими злочинами). Це секретна федеральна американська служба із виявлення грошових секретів. Вона почала свою діяльність у квітні 1990 р. і протягом 10 років стала найдосконалішою у світі службою фінансових розслідувань.

Загальні принципи поведінки приватних банківських установ для боротьби з відмиванням грошей (Вольфсберзькі принципи) 2000 р.: **Директива Європарламенту і Ради** щодо зняття, функціонування і відповідного контролю за діяльністю установ, що займаються електронними грошовими операціями, 2000 р.; **Програма спільних дій**, схвалена Радою на підставі ст. 3 Договору про Європейський Союз щодо боротьби з відмиванням грошей, виявлення, заморожування, вилучення і конфіскації незаконно нажитих грошей, 1998 р.; **Конвенція** щодо створення Європейського поліцейського органу (Конвенція про Європол).

Найбільш ефективними заходами боротьби з відмиванням грошей є:

- визнання операцій з відмивання грошей кримінально карними;
- конфіскаційні санкції;
- обмеження банківської таємниці у випадках проведення розслідувань, пов'язаних з відмиванням грошей;
- підвищення пильності та посилення відповідного аналізу, оцінки банками кандидатур нових клієнтів.

Правда, дотепер не знаходить вирішення проблема офшорних зон, у яких часто обриваються сліди "брудних" грошей. Офшорні зони розташовуються на території суверенних держав, через що вплив на них обмежений.

Певних успіхів у боротьбі з відмиванням "брудних" грошей в офшорних зонах вдалося домогтися FATF. Було опубліковано 40 рекомендацій, що закликали держави та фінансові організації утриматися від контактів з компаніями, зареєстрованими в офшорних зонах, законодавство яких спрямовано на залучення "брудних" грошей. Вказані рекомендації FATF повинні виконуватись (дотримуватись) усіма країнами.

Рекомендації FATF включають: правові системи; заходи, що повинні застосовувати фінансові установи у нефінансових сферах діяльності для запобігання відмиванню грошей і фінансуванню тероризму; інституційні та інші заходи, здійснення яких необхідне для боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму; міжнародне співробітництво.

Серед 40 рекомендацій FATF доцільно виділити такі, як карне переслідування за відмивання грошей на підставі Конвенції ООН проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин 1988 р. (Віденська конвенція) та Конвенції ООН проти транснаціональної організації злочинності 2000 р. (Палермська конвенція).

⁷ Бочан І.О., Михасюк І.Р. Глобальна економіка. Підручник. – К.: Знання, 2007. – С. 193-207.

Країни повинні забезпечити:

1) заходи та відомості, які вимагаються для доведення факту злочину "відмивання грошей", відповідність стандартам, встановленим Палермською і Віденською конвенціями, включаючи конвенцію, в якій зазначено, що психічний стан може встановлюватися за об'єктивними фактичними обставинами;

2) кримінальна відповідальність, а там, де неможливо — цивільна та адміністративна — повинна поширюватися на юридичних осіб. Це не повинно перешкоджати паралельному кримінальному, цивільному або адміністративному переслідуванню юридичних осіб у країнах, де існують такі форми відповідальності. До юридичних осіб можуть застосовуватися ефективні, пропорційні та переконливі санкції. Такі заходи не повинні впливати на кримінальну відповідальність фізичних осіб.

До тимчасових заходів FATF зараховують такі: установлення, виявлення та оцінка майна, яке підлягає конфіскації; здійснення тимчасових заходів, таких як заморожування та арешт для запобігання будь-яким операціям з майном, його передачею або позбавленням від нього; запобігання або анулювання дій, що впливають на здатність держави одержувати власність, яка підлягає конфіскації; здійснення відповідного розслідування.

Фінансові установи повинні приділяти особливу увагу загрозі проведення операцій з відмивання грошей, яка з'являється внаслідок появи нових технологій, що можуть сприяти анонімності, і повинні у разі необхідності здійснювати заходи, спрямовані на запобігання їх використанню у схемах відмивання грошей. Зокрема, від фінансових установ необхідно вимагати виконання процедур і політики, спрямованих на окремі ризики, пов'язані з діловими відносинами або операціями, які відбуваються опосередковано.

Фінансові установи повинні звертати особливу увагу на особливо складні, надзвичайно великі операції, особливо незвичні схеми проведення операцій, де не можна простежити очевидну економічну або законну кінцеву мету. Необхідно перевіряти, наскільки це можливо, зміст і цілі таких операцій, а отримані висновки фіксувати у письмовій формі, щоб компетентні органи та аудиторів могли ними користуватися.

Вимоги щодо ведення обліку застосовуються до певних нефінансових підприємств та сфер діяльності, а саме:

1) до казино (коли клієнти причетні до фінансових операцій, які здійснюються на суму, що дорівнює відповідному встановленому порогу або перевищує його);

2) до агентів з питань нерухомості (коли вони причетні до фінансових операцій своїх клієнтів стосовно купівлі або продажу нерухомості);

3) до торговців дорогоцінними металами та коштовним камінням

(коли вони залучені до будь-якої операції з готівкою, яка здійснюється на суму, що дорівнює відповідному встановленому порогу або перевищує його);

4) до юристів, нотаріусів, інших незалежних фахівців у правовій сфері, бухгалтерів (коли вони надають допомогу у плануванні або здійсненні операцій для свого клієнта).

Якщо фінансова установа підозрює або має достатні підстави підозрювати, що кошти є результатом кримінальної діяльності чи пов'язані з фінансуванням тероризму, вона зобов'язана (безпосередньо законодавством або підзаконним актом) негайно повідомити про свої підозри підрозділ фінансової розвідки (ПФР).

Країни повинні забезпечити застосування ефективних, адекватних та дієвих санкцій (кримінальних, цивільних або адміністративних) до фізичних чи юридичних осіб, які не виконують вимог щодо боротьби з відмиванням грошей або фінансуванням тероризму.

Країни повинні розглянути можливість здійснення заходів з виявлення або відстеження перевезень готівки та обігових грошово-кредитних документів на пред'явника через кордони за умови виконання жорстких правил щодо належного використання інформації та недопущення будь-яких обмежень свободи переміщення капіталів.

Країни повинні створити підрозділи фінансової розвідки як національні центри для одержання (і, якщо це дозволено, запиту), аналізу та передачі повідомлень про підозрілі операції та іншої інформації щодо потенційного відмивання грошей або фінансування тероризму. Фінансова розвідка повинна мати доступ, безпосередній чи опосередкований, на регулярній основі до фінансової, адміністративної та правоохоронної інформації, яка їй необхідна для належного виконання своїх функцій, включаючи аналіз повідомлень про підозрілі операції.

Кожна країна повинна негайно здійснити кроки для того, щоб імplementувати Віденську конвенцію, Палермську конвенцію та Міжнародну конвенцію ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 р. Країнам також рекомендується ратифікувати та імplementувати інші відповідні міжнародні конвенції, такі як Конвенція Ради Європи стосовно відмивання, розшуку, арешту і конфіскації доходів, одержаних унаслідок злочинної діяльності 1990 р. та Міжамериканську конвенцію щодо боротьби з тероризмом 2002 р.

Передбачено утворення органу для здійснення оперативних заходів у відповідь на запити інших країн щодо виявлення, заморожування, накладення арешту і конфіскації власності, доходів, отриманих унаслідок відмивання грошей, засобів, використаних або запланованих для використання з метою вчинення таких злочинів, або власності відповідної вартості. Необхідно досягти домовленості про координацію процедур накладення арешту і конфіскації, якими може передбачатися також

розподіл конфіскованих цінностей.

Кожна країна повинна визнати відмивання грошей злочином, який передбачає екстрадицію, і здійснювати екстрадицію своїх громадян. У випадках, коли країна не здійснює екстрадицію лише на підставі громадянства, така країна повинна на запит іншої країни, яка вимагає здійснення екстрадиції, без затримки передати справи своїм компетентним органам з метою переслідування злочинів, викладених у запиті.

Відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом, та фінансування тероризму — нова глобальна загроза, з якою зіткнулися майже всі держави, в тому числі й Україна. У свою чергу, глобалізація проблеми боротьби з міжнародним тероризмом у контексті забезпечення державної безпеки України порушила проблему рівнів безпеки кожної сфери життєдіяльності нашої держави, що, насамперед, стосується фінансово-банківської системи. Оскільки легалізація незаконних доходів здійснюється в міжнародному масштабі, дозволяючи надійно замаскувати злочинне походження коштів, фінансово-банківська система України може бути використана міжнародними терористичними угруповуваннями як так звана ланка у багатоступеневому механізмі відмивання коштів через банківські установи країн далекого зарубіжжя, Балтії, Росії, офшорні зони з метою фінансування своєї діяльності.

Фінансування вказаних дій у більшості випадків буде посібництвом в їхньому здійсненні. Тому при прийнятті нової норми, що передбачає відповідальність за фінансування або інше сприяння тероризму, варто звернути особливу увагу на міри покарання з позиції їхньої відповідності санкціям тих статей, за якими кваліфікуються закінчені злочини терористичної спрямованості.

Як показав досвід, в умовах глобалізації тероризм щораз більшою мірою фінансується і за рахунок відмивання брудних грошей. При цьому більшість операцій по боротьбі з відмиванням брудних грошей завершується безуспішно, як правило, в офшорних зонах, банках. Тут обриваються всі "нитки" щодо пошуку і розкриття злочину і злочинців.

Офшорна зона — невелика держава чи територія, що залучає чужоземний капітал через надання податкових та інших пільг у проведенні фінансово-кредитних операцій з чужоземними резидентами і в чужоземній валюті.

Поняття "off-shore" і похідні від нього — "офшорна зона", "офшорний центр", "офшорна компанія" — досить точно характеризують слова-синоніми "податкова гавань", "податковий рай", передаючи сутність явища офшорів. Вони полягають у створенні особливих умов, які дозволяють ухилятися від державного контролю за підприємницькою і фінансовою діяльністю, а також суттєво зменшувати оподаткування. Термін "офшор" уперше з'явився в одній з газет східного узбережжя США в кінці 50-х років ХХ ст. і означав фінансову організацію, яка уникнула урядового

контролю шляхом географічної вибіркості. Іншими словами, компанія територіально перемістила діяльність, яку уряд США бажав регулювати й контролювати, за межі впливу податкових органів. Таким чином, термін "офшор" є не юридичним, а економіко-географічним поняттям.

У більшості офшорних юрисдикцій мито при реєстрації стягується відповідно до суми заявленого статутного капіталу, тому компанії, як правило, реєструються з найвищим статутним капіталом, для якого застосовується мінімальний розмір реєстраційного мита. Обумовлюються також положення щодо акціонерів, директора, секретарів і аудиторів офшорної компанії, реєстрації офісу й інших вимог законів офшорних територій.

Чи доцільне формування офшорних зон в Україні? Оцінка можливостей створення в Україні офшорної юрисдикції свідчить про те, що ряд чинників та передумов сприяють формуванню та діяльності тут офшорних утворень. Це — вигідне геополітичне, географічне положення в одному з найбільших у світі центрів ділової активності, зручне розміщення відносно часових поясів.

Проте, стан нормативно-правового забезпечення підприємництва й офшорного бізнесу в Україні не відповідає потребам створення та діяльності офшорних формувань і офшорного бізнесу. Чинним національним законодавством не врегульовані питання діяльності офшорних компаній. Відсутнє і спеціальне законодавство в Україні, яке б регламентувало діяльність суб'єктів підприємництва, пов'язану з набуттям ними офшорного статусу.

До того ж розмір тіньової економіки всередині країни, значні масштаби відтоку національних капіталів за кордон, суттєвий податковий прес і тяжіння національних підприємців до використання зарубіжних офшорів унаслідок зарегаментованості бізнесу всередині держави в сукупності створюють непривабливий міжнародний імідж національної економіки, з якою не будуть зацікавлені працювати іноземні партнери, навіть у разі створення місцевого офшорного центру.

Серед переваг використання офшорів в умовах фінансової кризи виділяють:

- реєстрацію своєї офшорної компанії в умовах нестабільного курсу гривні;
- можливість легально торгувати за безготівкову валюту в Україні навіть вітчизняними товарами;
- ввезення товарів за мінімальною вартістю;
- збереження анонімності реального власника та отримання контрольного пакету акцій підприємства при приватизації підприємств;
- використання валютної виручки, що акумулюється на офшорних рахунках, на фінансування постачання сировиною підприємств;
- можливість комерційним банкам купувати валюту для себе та

проводити валютні спекуляції (надання кредиту офшорним банком материнському банку (з ліцензуванням у НБУ) та подальше його погашення з відсотками);

— швидка та легка реєстрація АТ (статутний капітал, як правило, не сплачується, а присутній суто номінально).

При реєстрації офшорної компанії та проведенні нею фінансових або торговельних операцій потрібно враховувати об'єктивно існуючі вимоги до розкриття її комерційної (іншої) інформації, що ставляться: країною реєстрації компанії; банком, де відкриті рахунки компанії; країною, де здійснюється господарська діяльність.

Офшорні компанії дають можливість:

- легальної мінімізації оподаткування;
- отримання прибутку в сталій валюті за кордоном при дотриманні конфіденційності й анонімності власника;
- відкриття банківських рахунків у будь-якій валюті в різних країнах, використання корпоративних кредитних карток;
- оперативного управління рахунками факсом чи електронною поштою.

Перш за все, ці переваги реалізуються в рамках класичної офшорної схеми експортно-імпорتنих операцій: українське підприємство, експортуючи товар, продає його спочатку власній офшорній компанії, а потім, від його імені, іноземному партнеру таким чином, щоб українська фірма одержала мінімальний прибуток, а більша частина прибутку залишилася на рахунку офшорної компанії.

Наданий офшорним компаніям пільговий режим дозволяє суб'єктам підприємницької діяльності нагромадити необхідні ресурси й активно вийти на ринки Західної Європи, Близького Сходу, Північної Америки на благо українського бізнесу й України в цілому.

Законодавством деяких країн передбачається, що будь-яка компанія, зареєстрована в даній юрисдикції, автоматично визнається суб'єктом місцевого оподаткування незалежно від того, звідки нею керують і її контролюють: з території реєстрації або з-за її меж. Іншим важливим чинником практичного управління офшорними компаніями виступає здатність відповідати бажанню власника щодо збереження контролю за справами своєї компанії. Керуючий компанією повинен володіти повною інформацією про бенефіціарних власників та мати точний список усіх активів компанії, оскільки для нього існує ризик опинитися відповідальним за безконтрольні незаконні дії власників.

На окрему увагу заслуговує термін офшорні фонди (ОФ) — інвестиційні компанії, що діють приватним чином, які мають вигоду від особливих привілеїв ліцензування, податкових законів і фінансових правил країн, що часто іменуються міжнародними фінансовими центрами або гаванями. Інвестори є акціонерами; організатор/власник має повноваження

випускати акції або вилучати їх з обігу за вимогою. Прибуток інвестиційного ОФ складають для акціонерів і організатора: комісійні з продажу акцій фонду; щорічні гонорари за управління майном фонду й здійснення його інвестиційної діяльності; заохочувальні винагороди на знак визнання видатних заслуг у збільшенні чистої вартості майна фонду, компенсація витрат, пов'язаних з діяльністю фонду; стягнення на погашення за умови відмови акціонерів від їх акцій; приріст капіталу за рахунок участі в інвестиційній діяльності фонду; податкові пільги через офшорний статус фонду.

ОФ користуються податковими перевагами країн, які приймають інвестиційні ОФ (Британських, Віргінських, Нідерландських, Ангельських, Кайманових, Багамських, Бермудських й Нормандських (Джерсі й Гернси) островів), мінімально регулюються, є інвестиційно гнучкими. Завдяки географічній розкиданості досягається досить високий рівень забезпечення безпеки активів. Суворі закони про конфіденційність охороняють записи фінансових організацій від несанкціонованого вивчення урядовими органами, податківцями, офіційними кредиторами й агресивними конкурентами.

ОФ бувають відкритого (є можливість випускати й погашати акції за вимогою) й закритого типів (з визначеною кількістю акцій, які акціонери розраховують продавати й купувати на відкритому ринку). Основні переваги інвесторів фондів відкритого типу полягають у відсутності адміністративної відповідальності, розширенні діапазону інвестицій і портфелів цінних паперів, обмеженій відповідальності, інвестиційних перевагах, участі в проектах з високою вартістю тощо.

У першій українській економічній енциклопедії (2001 р.) офшорний бізнес трактується як бізнес компаній у центрах спільного підприємництва за межами країни, в якій він зареєстрований, але не підпадає під дію національного законодавства, отримує пільговий режим для фінансово-кредитних операцій з іноземними резидентами в іноземній валюті.

Контрольні запитання

1. Що таке національна валютна система і які її основні складові?
2. Що таке світова валютна система і які елементи вона включає?
3. На яких принципах базувалася система золотого стандарту?
4. Назвіть різновиди системи золотого стандарту.
5. Які основні характеристики Ямайської валютної системи?
6. Що означає міжнародна валютна ліквідність і яка її структура?
7. Назвіть системи валютних курсів.
8. Як називається встановлення валютного курсу на основі ринкових механізмів?
9. Назвіть функції валютного ринку
10. Які є види валютних ринків?
11. Назвіть міжнародні валютно-фінансові організації.
12. У чому полягає суть спекулятивних валютних операцій?
13. Які є способи відмивання "брудних" грошей?